

Patrycja Plich <https://orcid.org/0009-0004-4672-0318>

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

e-mail: patrycjaplich@proton.me

Socjalizm utopijny, niekontrolowany rozwój i współczesne realizacje niemożliwego

Utopian socialism, uncontrolled development, and contemporary realizations of the impossible

<https://doi.org/10.25312/CH.816>

Streszczenie

Artykuł prezentuje przekrojowy rozwój idei socjalistycznych, od socjalizmu utopijnego do komunizmu naukowego. Przedstawiona jest relacja współczesnych realizacji myśli socjalistycznej w odniesieniu do ich pierwotnych zamierzeń. Jest to ujęcie badające rozwój idei w kontekście płynności nurtów politycznych, ich granic oraz niekontrolowanego przejmowania z jednej strony przez określone aparaty władzy, a z drugiej przez ruchy obywatelskie. Artykuł omawia poszczególne fazy rozwoju doktryny socjalizmu jako procesu nieliniowego oraz czynnika budującego wybrane obszary politycznych, ekonomicznych i społecznych realiów.

Słowa kluczowe: socjalizm, utopia, doktryny polityczne, komunizm, marksizm

Abstract

This article presents a cross-sectional development of socialist ideas, from utopian socialism to scientific communism. It presents a relationship between contemporary realizations of socialist thought and their original intentions. This is an approach that examines the development of ideas in the context of the fluidity of political trends, their boundaries, and uncontrolled takeover by specific apparatuses of power on the one hand, and by civic movements on the other. As a result, the article presents individual phases of the development

of the doctrine of socialism as a non-linear process and a factor building selected areas of political, economic, and social realities.

Keywords: socialism, utopia, political doctrines, communism, Marxism

Wstęp

Istnieją teorie społeczno-polityczne i metody badawcze, które pomimo upływu długiego czasu nie tylko przetrwały, ale mogą zostać uaktualnione w realiach, które nie do końca były do przewidzenia. Są to teorie, których myśl nigdy nie została zrealizowana w takim wymiarze, w jakim ich twórcy sobie tego życzyli albo jak oczekiwali ich sympatycy, jednak w nowych realiach znów stają się przedmiotem interpretacji. Zrozumienie podłoża i faz rozwoju poszczególnych nurtów politycznych jest niezbędne do zrozumienia, jak wpływają one na współczesne mechanizmy władzy i kierunki rozwoju państw, gospodarek oraz jak odzwierciedlają kondycję współczesnych społeczeństw. Socjalizm naukowy, będący doktryną gruntującą dociekania takich przedstawicieli i przedstawicielek myśli ekonomiczno-politycznej, jak Robert Owen, Henri de Saint-Simon, Charles Fourier czy Flora Tristan, zawiera w sobie wytyczne, które można odnieść do przemian gospodarczo-politycznych nam współczesnych. W niniejszej pracy wykazane zostaną elementy kluczowe dla nurtu myśli socjalizmu naukowego jako jednej ze składowych marksizmu, historyczne tło jego powstawania oraz geneza sięgająca wyżej wymienionych utopistów socjalistycznych w Anglii i Francji, a także odniesienia do współczesności i możliwości adaptacji jego aparatu narzędziowego i pojęciowego do obecnej sytuacji polityczno-ekonomicznej.

Przeprowadzona zostanie analiza ideowa, której celem będzie rekonstrukcja najważniejszych kategorii pojęciowych socjalizmu naukowego oraz uchwycenie ich funkcji w kontekście historycznym i współczesnym. Analiza ta obejmuje trzy zasadnicze etapy: po pierwsze, wskazanie genezy doktryny i jej związków z wcześniejszą myślą utopijną, po drugie, omówienie kluczowych założeń teoretycznych i ich wewnętrznej logiki, po trzecie, refleksję nad możliwością reinterpretacji tych kategorii w odniesieniu do aktualnych procesów polityczno-ekonomicznych. W ten sposób ideowe ramy socjalizmu naukowego potraktowane zostaną jako zjawisko historyczne, ale również jako żywy aparat interpretacyjny, który – choć zakorzeniony w realiach XIX wieku – może zostać wykorzystany do analizy współczesnych problemów społecznych i politycznych.

Niezgoda i ustanowienie

Jednym z najważniejszych źródeł idei egalitarnego społeczeństwa i robotniczego sojusznictwa jest ruch socjalizmu utopijnego. Powstał on na przełomie wieku XVIII i XIX i jest jednym z filarów tworzących ogół myśli socjalistycznej. Określenie *utopijny* zostało nadane ruchowi przez Karola Marksa i Fryderyka Engelsa, twórców socjalizmu naukowego, którzy z teorii „utopijnych” sami czerpali, a który to ruch stał się jednym z ideologicznych źró-

deł marksizmu, choć przez jego twórców poddany gruntownej krytyce. Głównym celem dążeń myślicieli socjalizmu utopijnego była realizacja idei sprawiedliwości społecznej. W swoich przekonaniach czołowi twórcy idei dążyli do ustanowienia skutecznego sposobu na sprawiedliwą redystrybucję dóbr w społeczeństwie i zniesienie hierarchicznych podziałów. Miało stać się to motorem trwałej ewolucji systemu, który będzie sprawiedliwie zaspokajał różnorodne ludzkie potrzeby, od godnego życia poczynając i na eksploracji indywidualnego potencjału wewnątrz wspólnoty kończąc. Dotyczyło to tym samym redystrybucji zarówno dóbr natury materialnej (zaspokajanie podstawowych potrzeb), jak i niematerialnej (wychowanie, edukacja, czas wolny). Zagubienie jednostki w maszyniariach nowoczesności, a następnie całych grup, które tym samym zostały skazane na ubóstwo (oraz na przestępczość, nie dość złego, surowo w XIX wieku karana), doprowadziło do głębokiej niezgody i próby odbudowy i odzyskania całych wyeliminowanych grup z godnego życia do ruchów sojusznich na rzecz klasy robotniczej. Wzrost żebractwa i przestępczości był jednym z naocznych motorów napędzających idee socjalistyczne do zmiany kierunku w tworzeniu rzeczywistości ekonomiczno-społecznej. Szeroko krytykowana prywatna własność czynników wytwórczych prowadząca do rozwarstwień społecznych oraz akumulacji dóbr w ramach jednej uprzywilejowanej grupy zrodziła konieczność rewizji systemu zależności i rozporządzania zasobami.

W niniejszej pracy zostaną przedstawione niektóre ze współczesnych implikacji dla systemu zarządzania zmianą społeczną oraz systemem pracy współczesnych grup zawodowych mające swoje źródło w projektach napraw ekonomiczno-społecznych utopistów socjalizmu z XVIII i XIX wieku, wywodzących się ze środowisk Francji i Anglii. Będzie to próba analizy, które z „utopijnych” rozwiązań udało się jednak wprowadzić w życie i które służą społeczeństwom, w których nadal drzemie udaremniony potencjał, a które w przekonaniu autorki artykułu nie zdają egzaminu i które nie mają szans na kompletną implementację. Okazuje się, że rozwiązania te nie są aż tak utopijne, jak twierdzili spadkobiercy „utopistów”, a propagowanie sprawiedliwości społecznej nadal leży w interesie wielu reakcyjnych grup i ruchów społecznych dążących do zmiany obecnie panującego ekonomiczno-społecznego systemu zależności. Wydaje się to niezwykle ważne w kontekście analizy teorii ekonomicznych, transformacji społecznych i rynków w odniesieniu do idei państwowości oraz stosunków międzynarodowych opartych na globalnych zależnościach gospodarczych.

Odrzucono tu idee, które dążyły do ucywilizowania kapitalizmu, oraz te podtrzymujące zhierarchizowany system społeczny, jak na przykład utrzymujący się na początku drogi społecznej burżuazji sznyt Henriego de Saint-Simona. Autorka nie skupia się też na postaci Jeana Mesliera, którego wkład w formowanie się nowoczesnej myśli państwa świeckiego z jego rewizjonistycznym charakterem i materialną rzeczowością uważa za kluczowy. Krótko wspomina tylko o Florze Tristan, choć w jej odczuciu zasługuje ona na szersze przywołanie w kontekście ruchu pracowniczego kobiet i początków robotniczego feminizmu, która ponadto w swojej literackiej działalności kreśli szeroki obraz rzeczywistości i życia codziennego kobiet w zindustrializowanym XIX wieku. Autorka skupia się na dwóch postaciach, których idee według niej wniosły znaczący wkład w formowanie egalitarnego społeczeństwa.

Sojusznicze zależności

Jednym w działaczy zaliczanym do realizatorów idei utopijnego socjalizmu był Robert Owen (1771–1858), reformator społeczny i filantropista, którego dążenia skupiają się w głównej mierze na czynnikach ekonomicznych, krytyce kapitalizmu oraz hierarchii w pracy wytwórczej. Był zaciekleym zwolennikiem zmiany w stosunkach pracy, organizacji jej, propagator wspólnotowości i sojuszniczej zależności jednostek¹. Zasłynął z efektywnego wdrożenia swojej idei sprawiedliwej pracy we własnym zakładzie produkcyjnym, w którym godziny pracy były ograniczone, dzieci pracowników posiadały należytą opiekę, a efektywne funkcjonowanie przedsiębiorstwa przynosiło znaczące zyski². Sam w najwyższym stopniu angażował się w „odzyskiwanie czasu” dla robotników, polemizował z systemem godzinowym dalece nadwyreżającym ludzi, którzy spędzali w zakładach kilkanaście godzin dziennie, oraz nie zgadzał się na wykonywanie pracy przez dzieci. Owen jako działacz był zdecydowanie przeciwny stosowaniu przemocy i przemocowych rozwiązań, swoje dążenia opierał na dyskusji, sile perswazji oraz wierze w elastyczną naturę człowieka gotowego do zmiany³. Krytykował on system walutowy, oceniając go jako niesprawiedliwy, a handel jako wydłużający łańcuchy zależności uznawał za wyzyskujący i manipulujący cenami, spędzającymi siłę wytwórczą na rubież społeczno-ekonomiczne⁴. Postulował wprowadzenie pieniądza pracy oraz system oparty na wycenie wkładu pracy wniesionej w proces produkcji. To rozwiązanie udało mu się wdrożyć w samodzielnie powołanych osiedlach robotniczych, w których dbał również o zaplecze socjalne – dostęp do służby zdrowia, edukacji oraz miejsc do spędzania wolnego czasu⁵.

Ponadto Owen był zwolennikiem łagodzenia różnic religijnych, co znowu wskazuje na egalitarny charakter wyobrazonego przez niego społeczeństwa, w którym religia nie powinna stawiać granic ani różnicować⁶. „Kaplice ekumeniczne”, sale medytacji – spotykane na międzynarodowych lotniskach, a wciąż nieobecne w przestrzeni publicznej – dają znak, że jako społeczeństwa nie doszliśmy jeszcze do momentu akceptacji wielości religijno-kulturowej w życiu publicznym. Do kwestii religii jeszcze powrócimy, a tutaj skupmy się na potencjale przestrzeni współdzielonych – parków, skwerów, w których możliwe jest spędzanie czasu wolnego, wyzwolonego od kapitalistycznych uwarunkowań, a gdzie nadal nie wszyscy mogą znaleźć swoje miejsce. „Pałac robotniczy”⁷, o którym

¹ R. Owen, *Wybór pism*, PWN, Kraków 1959, s. 130.

² C. Rogers, *Robert Owen, utopian socialism and social transformation*, „Journal of the History of the Behavioral Sciences” 2018, vol. 54, s. 256–271.

³ Tamże.

⁴ N. Brémand, *Introduction: „Socialistes utopiques”, les mal-nommés*, „Cahiers d’histoire. Revue d’histoire critique”, vol. 24, s. 13–24.

⁵ A. Picon, *Utopian socialism and social science*, [w:] Th.M. Porter, D. Ross (red.), *The Cambridge history of science. Volume 7: The modern social sciences*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 71–82.

⁶ K. Szmulewicz, *Konstrukcje nadziei w utopiach Roberta Owena, Charlesa Fouriera i Flory Tristan*, [w:] J. Gromysz, R. Włodarczyk (red.), *Utopia a edukacja. T. 1. O wyobrażeniach świata możliwego*, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 87.

⁷ M. Talbot, *An Emancipated Voice: Flora Tristan and Utopian Allegory*, „Feminist Studies” 1991, vol. 17, s. 219–239.

mówi Flora Tristan – francusko-peruwiańska buntowniczka w dobie rozpędzającego się patriarchalnego społeczeństwa kapitalistycznego, jest uosobieniem niemożliwego do osiągnięcia marzenia o wygodnym życiu. Pałac jako spełnione marzenie jest po prostu miejscem, gdzie nie rzuca nas udręka całego skradzionego przez fabrykę dnia, a miejscem, gdzie jest czas wolny, tak jak w pałacu wypełnionym nim zazwyczaj po brzegi.

Bazą dla pracy wspólnotowej polegającej na działaniach w ramach grupy zdolnej do samozaspokajania swoich potrzeb było współdzielenie, czyli wymiana dóbr i wspólne zarządzanie nimi. Owen jest uważany na prekursora ruchu spółdzielczego⁸, a idea spółdzielni zdała egzamin i nadal funkcjonuje jako jedno z najbezpieczniejszych rozwiązań ekonomicznych dla osób prywatnych i podmiotów prawnych, umożliwiających zrzeszenie wytwórców, wykonawców usług czy na przykład podmioty wspólnie zarządzające nieruchomościami. Obecnie w ramach działań spółdzielni obsadzanych jest około 100 milionów miejsc pracy na całym świecie, co przewyższa odsetek stanowisk pracy w korporacjach⁹.

We Francji na początku XIX wieku swoją działalność społeczną realizował Charles Fourier (1772–1837), który propagował ideę układu gospodarczego, jakim jest falanster. Jest to idea formowania liczebnie ograniczonych społeczności, które mogą żyć i pracować tak, aby we wspólnocie zaspokajać swoje wszystkie potrzeby¹⁰. W jego rozumieniu idea egalitarnego społeczeństwa nie neguje funkcjonowania własności prywatnej ani nie blokuje rozwoju w zakresie jednostkowym. Społeczeństwo pozostaje jednak egalitarne, a kobiety i mężczyźni są zrównani w swoich prawach. Fourier jest uważany za twórcę terminu *feminizm* i wraz z innymi przedstawicielami socjalizmu utopijnego, takimi jak Owen czy Flora Tristan, stał się orędownikiem równości kobiet w kontekście społecznym, a przede wszystkim robotniczym¹¹. Co więcej, Fourier głosił ideę miłości i stosunków seksualnych wyzwolonych spod jarzma dyktatury małżeństwa. Uważał, że powinno być ono zniesione, a w społeczeństwie powinna panować ogólna zgoda na pełnię realizacji potencjału seksualnego przez mężczyzn i kobiety. Owen również był orędownikiem rozwodów oraz przedmałżeńskich zbliżeń seksualnych¹². Choć idea wyzwolenia seksualnego utopijnych socjalistów nie zdołała przeforować zmiany ogółu społeczeństwa, to była ona inspiracją dla ruchów lat sześćdziesiątych we Francji, które nawoływały do wyzwolenia spod jarzma tradycji i do emancypacji wolnej miłości. Obecnie, choć tradycyjne formy wiązania się ludzi w pracy i w małżeństwa jest dominującym sposobem na życie uczuciowe, możemy zaobserwować również rozwój związków konsensualnie niemonogamicznych oraz zwrócenie się w ich stronę badań z dziedzin socjologicznych i psychologicznych. Nie jest

⁸ G. Missalowa, *Francuski socjalizm utopijny i jego wpływ na polską myśl rewolucyjną w latach 1830–1848*, [w:] H. Katz (oprac.), *Wiosna Ludów w Europie. Cz. 2*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1951, s. 5–165.

⁹ K. Wodniak, *Jak zorganizować się lepiej. Spółdzielnie*, 2019, <https://rownosc.eu/jak-zorganizowac-sie-lepiej-spoldzielnie/> [dostęp: 20.11.2023].

¹⁰ M. Kieca, Ł. Kleska, *Socjalizm utopijny Henri’ego Saint-Simona, Roberta Owena i Charlesa Fouriera*, Łukasz Kleska, Warszawa 2022, s. 23.

¹¹ L.F. Goldstein, *Early feminist themes in French utopian socialism: The St.-Simonians and Fourier*, „Journal of the History of Ideas” 1982, vol. 43, s. 91–108.

¹² K. Ghodsee, *Kobiety, socjalizm i dobry seks: argumenty na rzecz niezależności ekonomicznej*, Sonia Draga Sp. z o.o., Warszawa 2020.

to wyraz ogólnego społecznego ruchu ku całkowitemu wyzwoleniu miłości i porzuceniu instytucji rodziny, ale raczej otwarte pole do współistnienia odmiennych modeli życia. Niewątpliwie na postulatach utopistów socjalistycznych zyskały kobiety.

Wyraźny postulat w socjalizmie utopijnym dotyczący emancypacji kobiet osadza się na przekonaniu, że jest to czynnik konieczny do zaprowadzenia społecznej zmiany¹³. Fourier uważał, że udział kobiet w życiu zawodowym, obejmowanie wysokich stanowisk oraz możliwość wyboru zawodu klasycznie przeznaczonego dla mężczyzn, jeżeli pozwalają na to siły kobiety, powinien stać się częścią zreformowanego społeczeństwa. Należy zauważyć, że okres industrializacji mocno wpłynął na emancypację kobiet w kontekście możliwości zatrudnienia, jednak warunki ich pracy nie były identyczne z warunkami oferowanymi mężczyznom. Kobiety (oraz dzieci) były często wynagradzane poniżej wartości ich pracy, pracowały ponad swoje siły, a przez to postępująca bieda oraz brak alternatyw kierowały je w stronę wymuszonej przez sytuację prostytucji¹⁴. Aby zatem wkład kobiet w postęp społeczny oraz gospodarczy był rozumiany jako równowartościowy wkład, powinien łączyć się z wyrównaniem wynagrodzeń. Jest to kwestia, która do dziś nie została odpowiednio uregulowana pomimo ruchów feministycznych i powstania koncepcji parytetu. Dotyczy to wciąż w największej mierze stanowisk na wysokich szczeblach. Ciągłe widoczne nierówności na rynku pracy, w płacach oraz społeczne przekonanie o przymusie pozostania przez kobietę w domu na czas wychowywania dzieci nie pozwalają na określenie obecnego czasu jako spełnionej utopii socjalistycznej myśli feministycznej.

Utopijnych socjalistów zajmuje ponadto kwestia wychowania i nauki, co wiąże się bezpośrednio z upatrywaniem nadziei w przyszłości, jaką niosą ze sobą kolejne pokolenia. Pokolenia, które miałyby być wychowywane w duchu egalitarności, gdzie odzyskane jest poczucie solidarności i wspólnoty, zniesiony natomiast egoizm wiązany z indywidualizmem. Łączy się to ze zniesieniem w sensie formalnym rodziny jako opoki wychowawczej¹⁵. Dzieci miałyby być wychowywane przez kolektyw, członków społeczności, a także starsze dzieci. Socjaliści utopijni zwracają uwagę na fakt, że dzieciom pracującym ponad swoje siły w ramach usystematyzowanego wyzysku odebrano dzieciństwo, które za sprawą zmian w trybie pracy powinno im zostać zwrócone¹⁶. Powinny one rozwijać się swobodnie, w opiece i spontanicznej ciekawości świata. Co ciekawe, wychowanie oraz nauka dzieci miałyby sprzyjać wykorzystaniu ich potencjału i ich entuzjazmu do mniej ciekawych zajęć, dla których te konkretne zadania nie byłyby psychicznym obciążeniem. Fourier proponował na przykład pracę przy utylizacji odpadów, która dla dzieci lubiących spędzać czas na beztrudnej zabawie w błocie mogłaby być po prostu zabawą¹⁷. Uwagę zwraca tu fakt delikatnej manipulacji, która działa na rzecz społecznej zmiany i ułożenia zasadności rytuałów, które jako społeczeństwo musimy wykonywać, aby zamknąć cykl obywatelskiego współżycia. Można zastanowić się, jaka jest możliwość wykorzystania tej techniki przekierowania uwagi i zmiany ciężkości dość niechlubnej czynności w war-

¹³ Tamże.

¹⁴ K. Szmulewicz, *Konstrukcje nadziei...*, dz. cyt., s. 87.

¹⁵ K. Ghodsee, *Kobiety...*, dz. cyt.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ K. Szmulewicz, *Konstrukcje nadziei...*, dz. cyt., s. 88.

tościowy akt wykonywany przez ludzi (dzieci) z wolnej woli. Co więcej, miał to być akt, który nie tylko przynosi korzyści społeczne, ale także zwraca uwagę na walor edukacyjny nowego pokolenia. Wydaje się, że jest to idea faktycznie „utopijna”, gdzie czas wolny zlewa się z czasem pracy¹⁸, od pierwszych utopijnych socjalistów do marksizmu pożądana, choć ciągle nieosiągnięta.

To, co jednak udało się osiągnąć w kwestii łączenia czasu wolnego z kształceniem, to kwestia ofert edukacyjnych, które obecnie służą wielu osobom jako sposób organizowania czasu poza standardową pracą. Bogactwo oferty edukacyjnej w centrach kulturalnych, dla dzieci i dorosłych, a także seniorów, kursy doszkalające czy hobbystyczne są znaczącym osiągnięciem naszych czasów, a sama idea dostępu do dóbr cywilizacyjnych sięga podwalin idei socjalistycznych¹⁹. Edukacja stała się trwałą wartością, a doskonalenie nie zawsze wiąże się z poszerzaniem pola zawodowego, może służyć czystej przyjemności i nieskrępowanej ciekawości. Co więcej, zdobywając nowe umiejętności, możemy zyskać większą elastyczność w przyszłości, możliwość zmiany pracy, przekierowania swojej uwagi zawodowej czy po prostu sprawdzenia się na innym (być może) lepszym, dogodniejszym dla nas stanowisku. To znosi presję dążenia do doskonałości w jednej tylko dziedzinie, a otwiera ścieżkę dla kariery interdyscyplinarnej. Niewątpliwie, elastyczne zawodowo społeczeństwo korzystnie wpływa na gospodarkę państw oraz rozwój społeczeństw²⁰.

Odzyskiwanie prawa do pracy i prawa do życia

Wartości w systemie socjalistycznym zogniskowane są na pracy, która może być wyrazem potencjału społeczeństw dającym im tym samym możliwość zabezpieczenia swoich bazowych potrzeb. Kult autorytetu oraz hierarchia zakotwiczone w doktrynie konserwatywnej poddane zostały przez działaczy socjalistycznych daleko idącej krytyce. Krytykowali oni instytucje kościołów, ich wyzysk, patriarchalną dominację, ułudę oraz militarizm, który wspierał kolonialne podboje. Znamienny w kontekście historii spowinowacenia kościoła i państwa wydaje się fakt, że chłopskie ruchy oporu czy akty nieposłuszeństwa jednostek z warstw chłopskich w czasach pańszczyzny na ziemiach polskich często były wpisane w formę stanowczego oporu wobec władz kościelnych, a sumienie, w kontekście sprawiedliwości społecznej, stało oporem wobec hipokryzji jego zwierzchników²¹. Inaczej mówiąc, sumienie zakotwiczone w wierze religijnej, kiedy na szali ważyła się chłopska sytuacja ekonomiczno-społeczna, nie odgrywało już tak ważnej roli. Uważam to za wyjątkową nie intuicyjną, a faktyczną, rzeczową i oczywistą mądrość wyniesioną z ruchu chłopskiego, a mającą efekt w rozdziale kościoła i państwa, nawet jeżeli chłopskie akty nieposłuszeństwa nie wpłynęły na to bezpośrednio. Religia nie została zanegowana przez utopistów socjalistycznych, ale nie stanowiła punktu odniesienia do budowy repetytorium

¹⁸ D. Leopold, *The Structure of Marx and Engels Considered Account of Utopian Socialism*, „History of Political Thought” 2005, vol. 26(3), s. 443–466.

¹⁹ P. Kuligowski, *Wczesny socjalizm i przyszłość*, „Praktyka Teoretyczna” 2019, nr 3(29), s. 8–14.

²⁰ G. Missalowa, *Francuski socjalizm utopijny...*, dz. cyt.

²¹ M. Rauszer, *Ludowy antyklerykalizm. Nieopowiedziana historia*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2023.

wartości społecznych. Stanowiła ona raczej o zgodzie na posiadanie potrzeb ducha, oderwanych od doczesności i oddających im prawo do czasu wyzwolonego spod jarzma pracy i użyteczności.

Co ważne, socjalistyczny ruch solidarystyczny z najniższymi warstwami dotyczył wszystkich. Socjaliści widzieli, że w dobie kolonizacyjnej gorączki mężczyźni skazywani są masowo na los mięsa armatniego, co w dobie ruchu ku zniesieniu różnic klasowych nie mogło mieć miejsca²². Egalitarne społeczeństwo socjalistyczne nie mogło być zbudowane na grabieży, gdyż w imię równości i równouprawnienia każdy powinien mieć prawo do godnego życia. Tylko w ten sposób według socjalistów można było dobrać do „końca dziejów”²³, jak określali miejsce, w którym zbędne będą już wszelkie dążenia do ulepszania stanu życia społeczeństw, gdyż będzie ono po prostu spełnione. Ich postulaty właśnie miały zaprowadzić porządek, w którym wszelkie problemy ekonomiczne, polityczne i społeczne będą rozwiązane, a różnice pomiędzy wyzyskiwaczami i wyzyskiwanymi przestaną istnieć. Ponadto kwestia podziału dóbr w tym miejscu będzie dawno rozwiązana²⁴.

Do pełnego zrozumienia motywów powstania myśli socjalizmu naukowego niezbędne jest uwzględnienie sytuacji społecznej, ekonomicznej i technologicznej na przełomie XVIII i XIX wieku w Europie. Był to czas diametralnych zmian sposobu życia społeczeństw, dokonanych za sprawą rewolucji przemysłowej, która została zapoczątkowana w XVIII wieku w Anglii i Szkocji i zmieniła oblicze ówczesnej Europy. Ustanowiony dotąd model pracy rolniczej, manufakturowej i rzemieślniczej został poddany diametralnej zmianie w kierunku mechanizacji, a co za tym idzie, wprowadzenia szerokiego systemu opartego na niekończącym się wzroście, wydajności i przemysłowej produkcji na dużą skalę. Wpłynęło to znacząco na stosunki pracy. System regulujący współzależność pracownika czy pracownicy od miejsca pracy, którym wcześniej była rola bądź zakłady oparte na pracy ręcznej, niejednokrotnie korzystające z naturalnie kreowanych więzi, rodzinnych, lokalnych w utrzymywaniu procesu produkcji, zmienił się w zasady pracy najemnej, co w efekcie doprowadziło do alienacji pracy, czyli oddzielenia wytwórców od owoców swojej pracy²⁵. Proces ten charakteryzuje wdrożenie procesu pracy w tryb jednostajności, a świadomość swojej pozycji robotniczej i klasowej w wyjściowym etapie pozostaje nieświadoma. W dłuższej perspektywie poprzez wprowadzenie wytworzonych towarów na rynek odwraca się zależność ekonomiczna – towar powstały dzięki taniej pracy jego wytwórców sprzeniewierza się im²⁶.

Fryderyk Engels (1820–1895) wskazywał, że socjalizm naukowy jest odzwierciedleniem w świadomości ludzkiej konfliktu między nowymi siłami wytwórczymi a kapitalistycznymi stosunkami produkcji²⁷. Jest on zatem odbiciem dwojakiej natury – postawy

²² K. Taylor, *Political ideas of the utopian socialists*, Routledge, London 2013, s. 47.

²³ G.S. Jones, *Utopian socialism reconsidered*, [w:] R. Samuel (red.), *People's History and Socialist Theory* (Routledge Revivals), New York 2016, s. 138.

²⁴ Tamże.

²⁵ A. Ochocki, *Marks a teoria realnego socjalizmu*, „Colloquia Communia” 1986, nr 25(2–3), s. 4.

²⁶ R. Rudziński, *Etyczne i historyczne uzasadnienie socjalizmu*, „Etyka” 1970, nr 7, s. 77–99.

²⁷ K. Marx, F. Engels, *Marx & Engels Collected Works*, Lawrence & Wishart, 1975.

gotowości, a jednocześnie przymusu związanego z potrzebą wytwarzania, co w umysłach robotników powoduje konflikt, przez który cierpią²⁸. Ten ugruntowany konflikt natury ekonomicznej znajduje pełne odzwierciedlenie w systemie kapitalistycznym, którego krytyką zajmuje się doktryna socjalizmu naukowego, stworzona wspólnie przez przywołanego tutaj Fryderyka Engelsa i Karola Marksa (1818–1883), dla których socjalizm miał być koniecznym stadium rozwoju społecznego²⁹. Dla zrozumienia krytyki socjalistycznej, a dalej marksowskiej, w tym ujęciu niezbędne jest przedstawienie bilansu zysków i strat dla wszystkich stron prowadzonych transakcji w układzie społeczeństwa kapitalistycznego. Konieczne jest również zrozumienie genezy samego systemu gospodarczego opartego na kapitale i własności środków produkcji, choć nie jest ona jednoznaczna i oczywista.

Według różnych teorii można odmiennie rozpatrywać genezę systemu kapitalistycznego. André Prone i Maurice Richaud w opracowaniu *Pour sortir du capitalisme: Eco-partage ou communisme* analizują kapitalizm z dwóch zasadniczych perspektyw historycznych. Z jednej strony jego początków upatruje się w momencie zwrotu oświeceniowego, a jego pełniejszy rozwój przypada na okres kolonialny z jego terytorialną ekspansją, z drugiej – można się go doszukiwać już w czasach antycznych³⁰. Dla nas w tej pracy kluczowe jest zrozumienie dwóch aspektów, na które składa się znaczenie ekspansji i wytwarzania dóbr na dużą skalę oraz rewolucja przemysłowa, która to umożliwiła. Ta zależność doprowadziła do wytworzenia klasy robotniczej, która pracuje na rzecz wolnego rynku i przepływu towarów, co według twórców socjalizmu naukowego prowadzi do degradacji i upodlenia jednostki funkcjonującej w wyzyskiwanej klasie robotniczej³¹. Wynika to bezpośrednio z zaburzonego stosunku produkcji, gdzie zyski nie są rozkładane wedle dotychczasowej logiki, ale są redystrybuowane w ramach wąskiej grupy przemysłowców akumulujących kapitał pochodzący z pracy rąk proletariatu, którego wartość pracy spadła w wyniku włączenia do procesu produkcji maszyn przemysłowych³².

Do analizy tych przemian Marks wykorzystuje strategię materializmu dialektycznego (gr. *dialektiké* od *diá* – roz-, przez, *lego* – mówię, zbieram³³) wprowadzonego w tło historii, powołując tym samym obecnie znany zestaw narzędzi pojęciowych i krytycznych pod postacią materializmu historycznego. Najważniejsze z podstaw teorii ugruntowane są na teoriach heglowskich, a kluczowe w niej jest przekonanie, że świadomość ludzka jest wytworem procesu historycznego³⁴, a zatem jest w stosunku do materii wtórna. W miejsce sporu logicznego postawiony jest jednak konflikt natury ekonomicznej. Tę

²⁸ Z. Domański, *Wybrane aspekty historii myśli ekonomicznej*, „Journal of Modern Science” 2017, vol. 34(3), s. 227–248.

²⁹ A. Warski, L. Kotowicz, *Rozwój socjalizmu od utopii do nauki*, Spółdzielnia Wydawnicza „Książka i Wiedza”, Warszawa 1948.

³⁰ A. Prone, M. Richaud, *Pour sortir du capitalisme: Eco-partage ou communisme*, L'Harmattan, 2012, s. 62.

³¹ K. Nowak-Posadzy, *Czym była Marksowska krytyka ekonomii politycznej?*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2018, nr 1(2), s. 101–116.

³² J. Maliński, *Technika jako zjawisko historyczne w myśli Karola Marksa, Edmunda Husserla i Martina Heideggera*, „Filo-Sofija” 2016, nr 16(32), s. 163–176.

³³ I. Elbe, *Pomiędzy Marksem, marksizmem i marksizmami: sposoby odczytania teorii Marksa*, „Tekstoteka Filozoficzna” 2014, nr 4, s. 73–92.

³⁴ J. Maliński, *Technika...*, dz. cyt.

analizę można zastosować niezależnie od czasowego umiejscowienia genezy kapitalizmu. Marks i Engels w gruntowaniu swojej doktryny odwoływali się bezpośrednio do socjalizmu utopijnego (łac. *socialis* – społeczny, gr. *oú* – nie, *topos* – miejsce³⁵), krytykując go za nierealne roszczenia nieściśle na polu nauki i krytycznej analizy historycznej. Czerpią jednak z niego na poziomie idei i przesłanek odnoszących się do podkreślenia znaczenia klasy robotniczej, praw socjalnych oraz konieczności gruntownych zmian w systemie zależności ekonomicznych. Socjalizm naukowy nie zgadzał się z wizją socjalizmu utopijnego o ewolucyjnym charakterze zmian społeczno-ekonomicznych. Marks i Engels uważali, że tylko przewrót może doprowadzić do znaczących zmian na polu dominującego systemu, gdyż dzierżyciele zasobów produkcji nigdy się ich dobrowolnie nie zrzekną. Ich krytyka w znaczący sposób rozwinęła namysł nad pozycją proletariatu (łac. *proles* – potomstwo³⁶), wykazała jego niekorzystne położenie w systemie produkcji oraz, co najważniejsze, w konsekwencji wskazała na jego potencjał rewolucyjny, niosący potencjał zmiany historii. Z tego względu między innymi socjalizm naukowy dowodził, że zmiana z systemu kapitalistycznego na socjalistyczny jest nieuchronna³⁷.

Marzenia zastąpione zostały kompletnym programem – analizą historyczno-socjologiczną, rozpoznaniem światowej roli proletariatu oraz koniecznością zmiany stosunków pracy. Walka klasowa miała w efekcie doprowadzić do przejścia wytworów produkcji, czyli robotniczej rewolucji. Rewolucja miała być natomiast nie tylko celem samym w sobie, ale sposobem, strategią na znalezienie rozwiązania, przywracającego godność klasie robotniczej. W ostatecznym zaś sensie miała zapewniać dostęp do dobrostanu wszystkim ludziom bez wyjątku³⁸. System ten miałby wykluczać potrzebę zaprzędawania siebie i swojego czasu w ramionach systemu kapitalistycznego, opierającego się na fetyszyzmie towarowym i alienacji pracy. Do tej znaczącej zmiany konieczne było uruchomienie aparatu krytycznego, który usuwałby myślenie uwarunkowane fałszywą świadomością, która przez wpływ narracji historycznych nie jest w stanie poznać prawdy ani odróżnić dobra od zła³⁹. Wiąże się to z obudzeniem świadomości robotniczej w myśl idei, w której byt kształtuje świadomość, a także dekonstrukcją zastanego porządku wspieranego również przez kulturę, która podtrzymuje hierarchię ugruntowanych stosunków ekonomicznych i system klasowy⁴⁰. Do tego niezbędne jest zniesienie wolnego rynku oraz uczynienie ze środków produkcji dobra wspólnego zarządzanego przez sprawiedliwe społeczeństwo. Ten bezklasowy ideał łączył się zatem z całkowitym zniesieniem klasy panującej.

Aby zrozumieć proces zależności pomiędzy socjalizmem naukowym a komunizmem u jego podstaw (pomijając oczywiście błędnie interpretowane, a później odbierane relacje

³⁵ B. Mazan, *Uwagi o „Utopiach w rozwoju historycznym” Aleksandra Świętochowskiego*, „Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature” 1977, nr 33, s. 117–131.

³⁶ R. Rudziński, *Etyczne...*, dz. cyt.

³⁷ M. Sieradzki, *Obiektywny i subiektywny aspekt problematyki klas społecznych w marksizmie*, 1978, s. 38, <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/d76ef6a5-7865-4459-b8ac-cf309b35da38/content> [dostęp: 20.11.2023].

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ M. Urban, *Indywidualizm–kolektywizm a ideologie polityczne*, „Studia Politologiczne” 2010, nr 17, s. 160–171.

z komunizmem naukowym), należy uznać, że pierwszy z nich był niejako ugruntowaniem całej myśli marksowskiej oraz niezbędnym stadium do wprowadzenia systemu komunistycznego⁴¹. Wypracowanie na łonie społecznym przesłanek socjalizmu naukowego miało umożliwić realizację wizji redystrybucji dóbr wytworzonych każdemu według potrzeb wewnątrz społeczności ich wytwarzających⁴². Aby oddać charakter, jaki miała przynieść przyszłość po ewolucji, niezbędne było uwzględnienie gruntownych zmian, koniecznych do zmiany paradygmatu i przejścia z systemu gospodarczego opartego na kapitalizmie do wizji społeczeństwa egalitarnego, dystrybuującego zdobycze własnej pracy każdemu według potrzeb. Wykaz dążeń został dosadnie ujęty w *Manifestie komunistycznym* (1848) napisanym przez Marksa i Engelsa. Za kluczowe określają oni między innymi wywłaszczenie własności ziemskiej, wprowadzenie silnie progresywnego podatku od dochodów, odejście od prawa dziedziczenia, zasadę konfiskaty własności jednostek zbuntowanych oraz emigrantów, centralizację kredytu w rękach państwa, za co odpowiedzialny byłby bank państwowy, centralizację transportu, oraz zrównanie produkcji rolnej z zakładami przemysłowymi, co miało doprowadzić do wyrównania nierówności między wsią a miastami. Ponadto podkreślono rolę edukacji, która bezpłatnie dana byłaby wszystkim dzieciom, a wszystkich obywateli obejmowałby przymus jednakowej pracy⁴³.

Najważniejsze jednak dzieło Marksa stanowiące zestaw poglądów i analiz scalających krytykę kapitalistycznych form produkcji to *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej* (1867), w całości wydany już po śmierci Marksa. To w nim przewidywał on rychły upadek kapitalizmu umotywowany zmianą światopoglądową i rosnącą świadomością proletariatu⁴⁴. Działalność współtwórcy socjalizmu naukowego Fryderyka Engelsa odegrała znaczącą rolę w przyszłej dystrybucji rewolucyjnych idei, a część znalazła swoje rozszerzenie i analizę w dziele Karola Marksa *Przyczynę do krytyki ekonomii politycznej* (1859).

Kolejne analizy dzieła *Kapitał* zajmują potomnych, wyznawców ruchów socjalistycznych, komunistycznych i marksistowskich, którzy w zależności od kontekstu podejmowanego badania ukazują paralelne modele interpretacyjne. Jedną z najbardziej znamiennych postaci mających wpływ na odczyt Marksa był niewątpliwie Lenin, dla którego *Kapitał* to „podręczna książka każdego świadomego robotnika”⁴⁵. Paul Lafargue określał natomiast teorię Marksa mianem determinizmu ekonomicznego, sposobu ujęcia dziejów w relacji do powstawania zależności wytwórczej i systemu monetarnego⁴⁶. Ta ekonomiczna koncepcja dziejów wpisana jest w naturalny rozwój społeczny Marksa, w którym więzi społeczne determinowane są więziami ekonomicznymi⁴⁷, a rozwój tych

⁴¹ A. Walicki, *Marksizm i „skok do królestwa wolności”*, 1993, s. 113, https://pf.uw.edu.pl/images/NUMERY_PDF/006/PF_1993-R2_201_Walicki-A_Marksizm.pdf [dostęp: 20.11.2023].

⁴² Z. Domański, *Wybrane aspekty historii...*, dz. cyt.

⁴³ K. Marx, F. Engels, *Manifest komunistyczny*, Książka i Wiedza, Warszawa 1969.

⁴⁴ K. Marx, *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1951.

⁴⁵ R. Padoł, *Lenin o roli poznania historycznego*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Ekonomiczno-Społeczne” 1974, nr 53(1), s. 87.

⁴⁶ Z. Domański, *Wybrane aspekty historii...*, dz. cyt.

⁴⁷ P. Georges, *Durkheim i Marks*, „Przegląd Socjologiczny / Sociological Review” 1946, nr 8(1–4), s. 195–209.

więzi jako sił wytwórczych – przyczyną całości zmian społecznych⁴⁸. Presja społeczna z kolei wytwarzana za sprawą powstałych więzi nie jest naturalnym procesem, a wynikiem przejściowego stanu, który zostanie zlikwidowany wraz z postępowaniem rewolucji i emancypacji proletariatu będących w potrzasku usług czynionych dla klasy panującej⁴⁹. To człowiek dla Marksa jest jedynym podmiotem procesu historycznego, który uwierzytelnia rodzące się systemy. W tym sensie kapitalistyczny okres przejściowy jest wynikiem nieświadomego wprowadzenia systemu wytrącającego możliwość samostanowienia, co jednak zostanie zniesione wraz z obudzeniem robotniczej świadomości. Opozycja wręcz jest niezbędna do przekroczenia tego momentu społecznego rozwoju, a ruch rewolucyjny budzi się w miejscu, gdzie ścierają się przeciwstawne wizje⁵⁰.

Interesującym rozwinięciem marksowskiej teorii stosunków pracy jest obszar marksistowskiej myśli feministycznej. Joanna Bednarek zauważa, że w walce o prawa kobiet odpowiedzialnych za prace domowe chodziło nie o utowarowienie pracy, ale o zrzeczenie się jej statusu miłosiernego oddania, ukazania jej reprodukcyjnego charakteru mającego wpływ na podtrzymywanie zależności kapitalistycznych. Co więcej, na podstawie prac innych badaczek i feministycznych rewolucjonistek dodaje, iż było to dążenie do uznania pracy domowej za pełnoprawną pracę, której w wyniku sprzeciwu wobec ustanowionej liberalnej umowy społecznej można się również rzec. Bednarek określa ten rodzaj zależności kobiety w systemie kapitalistycznym jako jawnie biopolityczny, choć wspomniana umowa społeczna chciała umieścić ją w domenie prywatnej, naturalizując ją⁵¹. Ideologia marksowska natomiast dążyła do upolitycznienia i walczyła z naturalizacją pracy, a kolejne pokolenia wykorzystujące marksistowski aparat krytyczny będą ją też w pewnych momentach całkowicie negować⁵². Teoria marksistowska niewątpliwie otwiera pole do analizy procesów rozwojowych ruchów emancypacyjnych⁵³, w tym działania ruchu feministycznego oraz jego aspektów związanych z klasą, urasowaniem, kontekstem religijnym. Daje narzędzia do rozważań dotyczących statusu kobiet w społeczeństwie, państwie i prawie, pozwala na odkrycie obiektywnych historycznych praw i prawidłowości zachodzących na polu społecznego uwikłania kobiet w określone role. Jest to myśl umożliwiająca dekonstrukcję krytyczną niejednej nadbudowy oraz uchwycenie ich zależności w procesie dziejowym, w tym również w kontekście realiów społeczno-ekonomicznych kobiet⁵⁴. Choć Marks i Engels sytuują kobiety w systemie zależności, w pierwszej kolejności widzieli je w ujęciu klasowym, to sam proletariatus (łac. *proles*), etymologicznie

⁴⁸ Z. Domański, *Wybrane aspekty historii...*, dz. cyt.

⁴⁹ P. Georges, *Durkheim i Marks*, dz. cyt.

⁵⁰ M. Sieradzki, *Obiektywny...*, dz. cyt.

⁵¹ J. Bednarek, *Utopia? Tak, poproszę!*, „Praktyka Teoretyczna” 2011, nr 4, s. 201–207.

⁵² K. Weeks, *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics and the Postwork Imaginaries*, Duke University Press, Durham–London 2011.

⁵³ A. Ostrowski, *Socjalizm jako hipertrofia indywidualizmu. Lwa Karsawina recepcja poglądów Karola Marksa na przykładzie rozważań na temat postępu*, „Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris” 2018, nr 40, s. 129–155.

⁵⁴ Z. Wiktor, *Róża Luksemburg i socjalistyczna strategia dla Europy*, „Nowa Krytyka” 2015, nr 35, s. 237–246.

wywodzący się z potomstwa, mógł być wytworem tylko tej, naturalnie zdeterminowanej, części klasy pracującej.

Sztandary nasze dzisiejsze

Od czasów wydania *Kapitału* istnieje szereg interpretacji, które dziś znajdują odzwierciedlenie w krytycznej myśli panującego systemu zależności, zyskują coraz to nowe gałęzie znaczeniowe i zaprzęgają narzędzia krytyczne do rozważania na temat procesów społeczno-ekonomicznych i politycznych⁵⁵. Praktycznie część teorii Marksa i Engelsa została wykorzystana w budowaniu rzeczywistości radzieckiej za sprawą marksizmu-leninizmu, jednak nie doprowadziło to do przewidywanego przez Marksa obumierania i śmierci państwa, a do wytworzenia aparatu kontroli społeczeństwa, które przekonywane było o zasadności swojej pracy w imię dobra narodowego. W innych nurtach marksizm staje się filozofią ludzkiej *praxis*⁵⁶, a czasem zawiera sojusz w nieoczywistym anarchistyczno-syndykalistycznym splocie, jak u Róży Luksemburg⁵⁷.

Aparat pojęciowy i krytyczny wciąż znajduje swoje miejsce w analizie kapitalizmu w czasach obecnych, określonego przez dominację marek, krytyki wyrażonej przez Naomi Klein w *No Logo*⁵⁸ czy systemu utowarowienia przeżyć, kapitalizacji informacji i dzierżawienia zysków z nieświadomej pracy ich użytkowników, wykorzystywanych dzięki sposobności usieciowienia miliardów ludzi na całym świecie⁵⁹. Dalej idące rozważania mogą nas odesłać do wizji technoutopijnego społeczeństwa komunistycznego⁶⁰,

⁵⁵ W. Kołodziej, *Spory teoretyczne anarchistów z marksistami i socjalistami. Cz. I*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2012, nr 17, s. 432–444.

⁵⁶ K. Kędziora, S. Brzozowski, *Myśleć radykalnie*, „Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris” 2014, nr 25, s. 47–65.

⁵⁷ R. Luksemburg, *Reforma socjalna czy rewolucja*, [w:] tejże, *Kryzys socjaldemokracji*, Książka i Prasa, Warszawa 2005.

⁵⁸ N. Klein, *No logo*, „Świat Literacki”, Izabelin 2004.

⁵⁹ S. Zuboff, *Wiek kapitalizmu inwigilacji. Walka o przyszłość ludzkości na nowej granicy władzy*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2020.

⁶⁰ Pojęcie utopii wydaje się nierozzerwalnie związane z socjalizmem, biorąc pod uwagę krytykę marksizmu jako ideę niemającą racji realizacji na skalę państwową. Krytyka komunizmu naukowego, który był reinterpretacją teorii marksistowskiej, stała się sztandarowym przykładem tego, jak wykrzywiona interpretacja może wypaczyć idee Marksa i Engelsa. Rozwój dziejowy zaprowadził nas w sferę hybrydowej rzeczywistości, gdzie cyfryzacja może zdominować nasze życie społeczno-ekonomiczne. Obecnie możemy obserwować daleko idące wizje implementacji doktryny socjalistycznej, jak na przykład w tym ujęciu: „Dochód gwarantowany miałby stanowić odpowiedź na automatyzację pracy, realny zanik siły związków zawodowych i coraz bardziej elastyczne i niepewne formy zatrudnienia. Tradycyjne państwo opiekuńcze stało się zbyt wybiórcze i zbiurokratyzowane. To też powód spadku popularności idei progresywnych, zwyczajnie nie wierzymy, że niosą prawdziwą sprawiedliwość. Powszechny dochód przecina ten węzeł i daje paliwo ruchom lewicowym – to wizja mocno utopijna, ale przynajmniej jakaś. Trzeba też powiedzieć uczciwie, że UBI budzi też sporo wątpliwości. Są i tacy, którzy obawiają się scenariusza ostatecznej marginalizacji pracy i obniżania jej standardu. A poza tym, swoistej infantylizacji społeczeństwa – zamiany grup mniej uprzywilejowanych w całkowicie biernych odbiorców rozrywki (gwoździ uczciwości – wszystko te zjawiska obserwujemy już od dekad). Ale przecież «realistyczna utopia» to nie tylko jakieś nowe świadczenie, a całościowa wizja rewolucji technologicznej obalającej dotychczasowy system oparty na rynkowym konsumpcjonizmie: Drukarki 3D i panele solarne mogą jeszcze sprawić, że wizja Karola Marksa (środki produkcji w rękach mas) stanie się rzeczywistością, a to wszystko bez krwawej rewolucji (Utopia dla Realistów)”, zob. J. Włodarczyk, *Między neo-komunizmem*

w którym technologia jest wyzwolicielką jednostek splecionych w materialistyczno-duchowym przywiązaniu do pracy. W tym kontekście warto przypomnieć, że dla Marksa to czynnik ludzki jest determinantem następstw, jakie zachodzą na polu społecznym. Pytanie natomiast dotyczy tego, czy proces uświadamiania i przebudzania społeczeństwa jeszcze się nie dokonał, czy Marks i Engels nie przewidzieli, że moment ten może być uwikłany w powtarzalny tryb zyskiwanej i traconej społecznej świadomości swojej pozycji? Być może to, co miało rozszerzać wyobraźnię polityczną, może być w pewnym momencie tym samym, co ją ogranicza. W tym ujęciu jednak powstające nieskończone pętle interpretacyjne są zdecydowanie wartością dodaną i choć marksowska wykładnia jest *par excellence* deterministyczna, to wizja nieuchronności przewrotu społecznego jest w zupełności kojąca.

Idea egalitarnego społeczeństwa okazała się trwałą ideą wiodącą lud w stronę poprawy stosunków ekonomiczno-społecznych. Niektóre z myśli i pomysłów utopistów socjalistycznych rozwinięte przez socjalizm naukowy w kierunku ugruntowanej idei sprawiedliwości społecznej znalazły zastosowanie w obszarach naszej rzeczywistości. Analizując trajektorie rozwoju systemów władzy, dążenie do dobrobytu swoich obywateli jest celem większości państw, choć te zdominowane przez wolny rynek i zależności gospodarcze stoją przed dużym wyzwaniem wyważania polityk socjalnych w stosunku do ambicji przedsiębiorców. Niemniej należy zauważyć, że hasła z rodzaju „Robotnicy i robotnice wszystkich krajów łączcie się” zdołały połączyć frakcje walczące o prawa pracownic i pracowników na całym świecie, czego przykładem mogą być ruchy Occupy Wall Street czy ponadnarodowe zrzeszenia związków zawodowych. Choć kwestia globalnego podziału dóbr nie została nadal rozwiązana, co więcej, pomimo zmniejszających się problemów z globalnym niedożywieniem, bezrobociem i klęskami humanitarnymi, badania dowodzą, że różnice klasowe nadal się pogłębiają⁶¹, to dodatkowo państwa w coraz mniejszym stopniu kontrolują swoje rynki, a popyt na niewykwalifikowanych pracowników utrzymuje się na wysokim poziomie.

Jesteśmy obecnie w miejscu, gdzie indywidualizm zdominował społeczne myślenie o świecie, co jest napędzane alienacją przez technologię, propagującą model konsumpcyjny oparty na kapitalizmie inwigilacji, niewidzialnych wyborach, a także nieświadomej pracy jego użytkowników. Co więcej, istnieją idee głoszące, że realizacja komunistycznego społeczeństwa mogłaby być zrealizowana dzięki możliwościom internetu, w tym pracy zdalnej i swobodnej ekspresji na platformach internetowych. Niestety, w chwili obecnej możliwości pracy zdalnej rozłożone są pomiędzy możliwościami niezakłóconej mobilności *digital nomads*⁶² – pracowników bez stałego miejsca zamieszkania, a społecznościami, których brak możliwości ruchu wykorzystywany jest do ich „umiejscowienia” i zaprzę-

a humanitarnym techno-socjalizmem, przyszłość lewicy jest niepewna, 2020, <https://liberte.pl/miedzy-neo-komunizmem-a-humanitarnym-techno-socjalizmem-przyszlosc-lewicy-jest-niepewna/> [dostęp: 28.01.2024]. Według Joanny Bednarek natomiast utopia jest niezbędnym pierwiastkiem polityki radykalnej (J. Bednarek, *Utopia?...*, dz. cyt.).

⁶¹ T. Zbyrad, *Nowy wymiar zniewolenia, czyli o syndromach globalizacji*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2006, nr 34, s. 55–80.

⁶² *Wikipedia*, hasło: *digital nomad*, 2025, https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_nomad [dostęp: 20.11.2023].

gnięcia do mało opłacalnej i psychicznie obciążającej pracy⁶³. Chyba jeszcze nigdy walka klas nie była tak szeroko zniuansowana. Być może przywołane tutaj idee socjalistów mogą stać się ponownie zaczynem do rozwiązań w kontekście kapitalistyczno-technologicznych transformacji, jakich nowe klasy robotnicze obecnie doświadczają, i być może nie muszą one być utopijne.

Bibliografia

- Bednarek J., *Utopia? Tak, poproszę!*, „Praktyka Teoretyczna” 2011, nr 4, s. 201–207.
- Bluhm H. (red.), *Karl Marx / Friedrich Engels: Die deutsche Ideologie*, Akademie Verlag GmbH, Berlin 2010.
- Brémand N., *Introduction: „Socialistes utopiques”, les mal-nommés*, „Cahiers d’histoire. Revue d’histoire critique”, vol. 24, s. 13–24.
- Domański Z., *Wybrane aspekty historii myśli ekonomicznej*, „Journal of Modern Science” 2017, vol. 34(3), s. 227–248.
- Elbe I., *Pomiędzy Marksem, marksizmem i marksizmami: sposoby odczytania teorii Marksa*, „Tekstoteka Filozoficzna” 2014, nr 4, s. 73–92.
- Georges P., *Durkheim i Marks*, „Przegląd Socjologiczny / Sociological Review” 1946, nr 8(1–4), s. 195–209.
- Ghodsee K., *Kobiety, socjalizm i dobry seks: argumenty na rzecz niezależności ekonomicznej*, Sonia Draga Sp. z o.o., Warszawa 2020.
- Goldstein L.F., *Early feminist themes in French utopian socialism: The St.-Simonians and Fourier*, „Journal of the History of Ideas” 1982, vol. 43, s. 91–108.
- Heymann J., *Źródła teorii historyzmu materialistycznego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, R. LII, z. 2, s. 303–218.
- Jones G.S., *Utopian socialism reconsidered*, [w:] R. Samuel (red.), *People’s History and Socialist Theory (Routledge Revivals)*, New York 2016, s. 138–144.
- Kędziora K., Brzozowski S., *Myśleć radykalnie*, „Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris” 2014, nr 25, s. 47–65.
- Kieca M., Kleska Ł., *Socjalizm utopijny Henri’ego Saint-Simona, Roberta Owena i Charlesa Fouriera*, Łukasz Kleska, Warszawa 2022.
- Klein N., *No logo*, „Świat Literacki”, Izabelin 2004.
- Kołodziej W., *Spory teoretyczne anarchistów z marksistami i socjalistami. Cz. I*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2012, nr 17, s. 432–444.
- Kuligowski P., *Wczesny socjalizm i przyszłość*, „Praktyka Teoretyczna” 2019, nr 3(29), s. 8–14.
- Leopold D., *The Structure of Marx and Engels Considered Account of Utopian Socialism*, „History of Political Thought” 2005, vol. 26(3), s. 443–466.

---

⁶³ N. Rowe, *‘It’s destroyed me completely’: Kenyan moderators decry toll of training of AI models*, 2023, <https://www.theguardian.com/technology/2023/aug/02/ai-chatbot-training-human-toll-content-moderator-meta-openai> [dostęp: 20.11.2023].

Luksemburg R., *Reforma socjalna czy rewolucja*, [w:] tejże, *Kryzys socjaldemokracji*, Książka i Prasa, Warszawa 2005, s. 15–19.

Maliński J., *Technika jako zjawisko historyczne w myśli Karola Marksa, Edmunda Husserla i Martina Heideggera*, „Filo-Sofija” 2016, nr 16(32), s. 163–176.

Marx K., *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1951.

Marx K., Engels F., *Manifest komunistyczny*, Książka i Wiedza, Warszawa 1969.

Marx K., Engels F., *Marx & Engels Collected Works*, Lawrence & Wishart, 1975.

Mazan B., *Uwagi o „Utopiach w rozwoju historycznym” Aleksandra Świętochowskiego*, „Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature” 1977, nr 33, s. 117–131.

Missalowa G., *Francuski socjalizm utopijny i jego wpływ na polską myśl rewolucyjną w latach 1830–1848*, [w:] H. Katz (oprac.), *Wiosna Ludów w Europie. Cz. 2*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1951, s. 5–165.

Nowak-Posadzy K., *Czym była Marksowska krytyka ekonomii politycznej?*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2018, nr 1(2), s. 101–116.

Ochocki A., *Marks a teoria realnego socjalizmu*, „Colloquia Communia” 1986, nr 25(2–3), s. 259–270.

Ostrowski A., *Socjalizm jako hipertrofia indywidualizmu. Lwa Karsawina recepcja poglądów Karola Marksa na przykładzie rozważań na temat postępu*, „Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris” 2018, nr 40, s. 129–155.

Owen R., *Wybór pism*, PWN, Kraków 1959.

Padoł R., *Lenin o roli poznania historycznego*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Ekonomiczno-Społeczne” 1974, nr 53(1), s. 7–15.

Picon A., *Utopian socialism and social science*, [w:] Th.M. Porter, D. Ross (red.), *The Cambridge history of science. Volume 7: The modern social sciences*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 71–82.

Prone A., Richaud M., *Pour sortir du capitalisme: Eco-partage ou communisme*, L’Harmattan, Paris 2012.

Rauszer M., *Ludowy antyklerykalizm. Nieopowiedziana historia*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2023.

Rogers C., *Robert Owen, utopian socialism and social transformation*, „Journal of the History of the Behavioral Sciences” 2018, vol. 54, s. 256–271.

Rowe N., *‘It’s destroyed me completely’: Kenyan moderators decry toll of training of AI models*, 2023, <https://www.theguardian.com/technology/2023/aug/02/ai-chatbot-training-human-toll-content-moderator-meta-openai> [dostęp: 20.11.2023].

Rudziński R., *Etyczne i historyczne uzasadnienie socjalizmu*, „Etyka” 1970, nr 7, s. 77–99.

Sieradzki M., *Obiektywny i subiektywny aspekt problematyki klas społecznych w marksizmie*, 1978, <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/d76ef6a5-7865-4459-b8ac-cf309b35da38/content> [dostęp: 20.11.2023].

Stanisławek J., *From Marx to Marxo-Leninism*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 2018, nr 4, s. 257–267.

Szmulewicz K., *Konstrukcje nadziei w utopiach Roberta Owena, Charlesa Fouriera i Flory Tristan*, [w:] J. Gromysz, R. Włodarczyk (red.), *Utopia a edukacja. T. 1. O wyobrażeniach świata możliwego*, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 87–94.

Talbot M., *An Emancipated Voice: Flora Tristan and Utopian Allegory*, „Feminist Studies” 1991, vol. 17, s. 219–239.

Taylor K., *Political ideas of the utopian socialists*, Routledge, London 2013.

Urban M., *Indywidualizm–kolektywizm a ideologie polityczne*, „Studia Politologiczne” 2010, nr 17, s. 160–171.

Walicki A., *Marksizm i „skok do królestwa wolności”*, 1993, https://pf.uw.edu.pl/images/NUMERY_PDF/006/PF_1993-R2_201_Walicki-A_Marksizm.pdf [dostęp: 20.11.2023].

Warski A., Kotowicz L., *Rozwój socjalizmu od utopii do nauki*, Spółdzielnia Wydawnicza „Książka i Wiedza”, Warszawa 1948.

Weeks K., *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics and the Postwork Imaginaries*, Duke University Press, Durham–London 2011.

Wikipedia, hasło: *digital nomad*, 2025, https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_nomad [dostęp: 20.11.2023].

Wiktor Z., *Róża Luksemburg i socjalistyczna strategia dla Europy*, „Nowa Krytyka” 2015, nr 35, s. 237–246.

Włodarczyk J., *Między neo-komunizmem a humanitarnym techno-socjalizmem, przyszłość lewicy jest niepewna*, 2020, <https://liberte.pl/miedzy-neo-komunizmem-a-humanitarnym-techno-socjalizmem-przyszlosc-lewicy-jest-niepewna/> [dostęp: 28.01.2024].

Wodniak K., *Jak zorganizować się lepiej. Spółdzielnie*, 2019, <https://rownosc.eu/jak-zorganizowac-sie-lepiej-spoldzielnie/> [dostęp: 20.11.2023].

Zbyrad T., *Nowy wymiar zniewolenia, czyli o syndromach globalizacji*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2006, nr 34, s. 55–80.

Zuboff S., *Wiek kapitalizmu inwigilacji. Walka o przyszłość ludzkości na nowej granicy władzy*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2020.